

*Ljubo Jurčić**

UDK 338.124.4(497.5)
JEL Klasifikacija E32, F01, G28, P34

HRVATSKA: VELIKA TRANSFORMACIJA (Uvodno izlaganje i poruke Savjetovanja)

1. Globalno okruženje – svjetska kriza

U godini 2009. dogodila se najveća svjetska financijska i gospodarska kriza nakon Drugoga svjetskoga rata. Iskustvo stečeno u Velikoj depresiji tridesetih godina prošloga stoljeća i u mnogim manjim krizama koje su bile u međuvremenu (tečajnim, dužničkim, bankarskim, naftnim, regionalnim, itd) omogućile su vladama razvijenih država da poduzmu koliko-toliko učinkovite mjere za obuzdavanje sadašnje krize. Koliko će te mjere biti učinkovite pokazat će skora budućnost. Nikada dosad izlaz iz krize nije bio pravocrtan. Najčešće bi se počelo izlaziti iz krize, pa bi se nakon nekoga vremena ponovo dogodio novi pad. Taj novi pad bio bi manji. Time velike krize imaju oblik slova W. Još uvijek je rano tvrditi da su sadašnje naznake oporavka gospodarstva istovremeno i početak izlaska iz krize. Potrebno je pričekati gospodarske pokazatelje za naredna dva, tri kvartala, točnije - do polovice godine 2010., da bi se mogle dati pouzdanije procjene. Za to postoje najmanje tri razloga.

Prvi je kratkoročne vrste i odnosi se na načine zaustavljanja krize i na pokušaj oživljavanja gospodarstva. U biti, uzrok je ove krize činjenica da su burzovni špekulanti proizvodili vrijednosne papire bez pokrića, a krizu je zaustavila država emisijom novca kojom se pokrivaju „dubioze“ što su ih napravili špekulanti. Kako su vrijednosni papiri špekulanata bili bez pokrića, tako u ovome trenutku ni financijski stimulansi države nemaju pokriće, nego imaju samo garanciju države. Ako financijski stimulansi uskoro ne dobiju pokriće u robama, to

* Lj. Jurčić, predsjednik Hrvatskoga društva ekonomista i redoviti profesor na Ekonomskom fakultetu Zagreb. (ljurcic@efzg.hr)

će postati izvor novih gospodarskih problema. Kreatori takve politike svjesni su toga, pa će kombinirati dva pristupa. Jedan je povećanje domaće proizvodnje na sve moguće načine, a drugi je postepeno povlačenje novčanih sredstava s tržišta da bi u skorjoj budućnosti došlo do ravnoteže robnih i novčanih fondova i da bi se na taj način izbjegli inflacija i deficit u trgovini sa svijetom.

Drugi razlog zbog kojega još neko vrijeme valja pričekati potvrdu izlaska iz krize srednjoročnije je vrste. Naime, sadašnja je svjetska gospodarska kriza ujedno i kriza svjetskoga financijskoga, gospodarskoga i političkoga sustava kreiranoga na kraju Drugoga svjetskoga rata. Danas su okolnosti i odnosi moći među državama na svjetskoj sceni drugačiji nego u vrijeme njihovoga nastajanja. Amerika je i dalje vodeća politička, gospodarska i vojna sila i to će biti i dalje. No, po gospodarskoj snazi slijede je Japan, Njemačka, Kina, Indija, Brazil itd., zemlje koje su bile u sasvim drugom ekonomskom i političkom položaju kada je prije 65 godina dogovaran novi svjetski politički sustav. Te i mnoge druge zemlje danas u svjetskome političkome sustavu traže mjesto koje odgovara njihovoj ekonomskoj snazi. Za dugoročniju svjetsku stabilnost i razvitak, sličan onome koji smo imali u proteklih šezdesetak godina, potrebno je uskladiti ekonomsku snagu s političkom moći pojedinih zemalja. Budući da su svjetski gospodarski i financijski sustavi podsustavi svjetskoga političkoga sustava, za njihovu je promjenu prijeko potrebna prvo promjena svjetskoga političkoga sustava. Taj je proces počeo razgovorima u okviru skupine zemalja G-20. Tehnološki napredak gotovo u svim dijelovima gospodarskoga sustava, politika standardizacije i liberalizacije, dosadašnje djelovanje međunarodnih institucija doveli su međunarodnu politiku u prvu fazu globalne politike. Iz skupine G – 20 mogla bi nastati i prva formalna globalna institucija.

Treći je razlog najdugoročniji, a proizlazi iz naznaka da smo na kraju industrijske civilizacije. Prije dvjestotinjak godina počela je industrijska revolucija koja je iznjedrila industrijsku civilizaciju. Industrija je u gospodarstvu preuzela dominaciju nad poljoprivredom. Do šezdesetih godina prošloga stoljeća industrijska je proizvodnja bila lokomotiva razvitka ukupnoga gospodarstva. Nakon toga su razdoblja, tehnološki napredak u poluvodičkoj, telekomunikacijskoj, laserskoj, avionskoj, i u drugim djelatnostima potaknuli razvitak uslužnoga sektora. itd. Tehnički gledano, industrija je dio sekundarnog sektora gospodarstva udio kojeg se stalno smanjuje u posljednjim stoljećima u korist tercijarnoga, uslužnoga sektora. Svaka civilizacija ima svoju tehnologiju, energiju, organizaciju i ideologiju. Nije realno očekivati da će se oporavak, a osobito dugoročni rast svjetskoga gospodarstva moći zasnivati na dosadašnjoj tehnologiji, energiji i ideologiji. Za to će biti potrebne inovacije i u tim i u svim drugim dijelovima ljudskog života. To će značiti novu civilizaciju. U kome će se smjeru razvijati nova civilizacija teško je još reći, ali nas povijest uči da su prijelazi iz jedne u drugu civilizaciju uvijek bili burni.

Posljedice ove svjetske krize čine je velikom, pa će kao i prethodne velike krize ona će biti pokretač širih promjena na globalnoj sceni.

Zasad je sigurna jedna posljedica te krize. Ona će rezultirati povećanjem nezaposlenosti. Povećanje proizvodnje sigurno neće pratiti i povećanje zapošljavanja. Krize su prilika da se optimizira kombinacija ulaganja proizvodnih faktora, rada i kapitala. Optimizacija se ostvaruje u skladu s novim tehnologijama koje su u pravilu radno štedne. Za istu je količinu proizvodnje potrebno manje energije, sirovina, ali i rada. Proizvodnja se povećava, ali se povećava i nezaposlenost. Za razvijene će zemlje u izlasku iz sadašnje krize manji problem biti potencijalna inflacija, a mnogo će veći problem biti nezaposlenost. Glavni cilj njihove politike biti će, ne kreiranje proizvoda, nego kreiranje novih radnih mjesta.

Manje razvijene zemlje kojima pripada i Hrvatska suočavaju se sa dva problema: osim kreiranja radnih mjesta, usporedno s time moraju imati i politiku kreiranja ili usvajanja novih proizvoda.

1.1. Izvori krize

Velike krize nastaju zbog nedostatka resursa, energije, zbog prirodnih katastrofa i nejednakosti u društvu. Ova se kriza nije morala dogoditi, jer je tehnološki napredak posljednjega stoljeća omogućio učinkovitu proizvodnju mnogih roba i usluga i proizveo je nove robe i usluge. Proizvodni resursi, zbog tehnološkoga napretka, nisu ograničenje razvitku. Energije ima dovoljno i svakodnevno se radi na novim izvorima koji stvaraju uvjete za dugoročnu održivost zemaljske kugle. Ponuda se neprekidno povećava i oskudnost se smanjuje. Potrošači mogu na sve višoj razini zadovoljavati svoje potrebe i želje. Nije se dogodila prirodna katastrofa širih razmjera. Tu je krizu proizveo čovjek neracionalnim i sebičnim ponašanjem. Kriza je nastala kao rezultat velike nejednakosti u društvu. Nejednakost se povećava globalno, kako između pojedinih dijelova svijeta, tako i unutar pojedinih regija i država. Po svemu sudeći, politički i gospodarski sustav koji se šire globalno, pored svih svojih pozitivnih učinaka, imaju i osnovni nedostatak, a to je povećanje nejednakosti. Povijest nas uči da su u prošlosti složeni sustavi doživljavali kolaps zbog toga što nisu uspjeli stvoriti sustav koji bi ograničavao razvijanje nejednakosti u društvu. Tržišna ekonomija i liberalizam potakli su gospodarski razvitak i povećali materijalnu proizvodnju, ali je izostanak regulacije nesavršenosti tržišta i negativnih eksternalija povećao nejednakost u društvu.

Kapitalistički način proizvodnje zasniva se na poduzetništvu i na poduzetničkim slobodama. Prvu fazu kapitalizma možemo nazvati poduzetničko-proiz-

vodnim kapitalizamom. Zatim je razvijanje proizvodnje sve više stvaralo potrebu za učinkovitim financiranjem, što dovodi do razvitka financijskih institucija i proizvoda. To se razdoblje može nazvati financijskim kapitalizmom. Ubrzo poslije toga neki su ljudi otkrili da se bogatstvo može brže steći igrama na financijskom tržištu i proizvodnjom različitih novčanih surogata, nego proizvodnjom roba i usluga. Te ljude nazivamo špekulantima, a s njima kapitalizam sve više poprima obilježje špekulacijskoga kapitalizma. Čini se da su tranzicijske zemlje već u prvoj fazi tranzicije izravno ušle u špekulacijski kapitalizam. Gospodarstva tranzicijskih zemalja više su bile nalik brokerskome nego proizvodnome gospodarstvu. Dominantni poslovni subjekti nisu bili proizvođači, nego su to bili brokeri bez nadzora i regulacije.

Nedovoljna reguliranost financijskih tržišta u Americi i inventivnost pojedinih špekulanata pretvorila je dio njih u kockare, po čemu je kapitalizam dobio obilježje casino-kapitalizma. Razlika je među brokerima i kockarima u tome što se kockari u pravilu kockaju svojim novcima i odgovaraju svojom imovinom, a brokeri se kockaju tuđim novcima, i to u pravilu bez veće odgovornosti. Pored casino-transakcija, postojao je značajan broj transakcija koje su bile čiste i svjesne prijevale na financijskom tržištu.

Preveliki broj i prevelika vrijednost raznih vrsta špekulacijskih transakcija i globaliziranost svjetskoga financijskoga tržišta bili su neposredan uzrok svjetske financijske i gospodarske krize.

1.2. Posljedice krize

Velike krize imaju negativan učinak na razne dijelove ljudskoga života i na gospodarske aktivnosti. Opći pokazatelj ukupnih gospodarskih kretanja u nekoj zemlji ili u svijetu jest kretanje bruto domaćega proizvoda. U tablici 1. prikazani su podaci o povećanju bruto domaćega proizvoda u godini 2008., tj. u godini početka krize i procjene rasta za godinu 2009. tj. godinu krize i za godinu 2010., nadamo se godinu poslije krize.

Financijska kriza započela je u drugoj polovini godine 2008. bankrotom nekoliko fondova i najvećih investicijskih banaka u Americi, zbog čega je došlo do usporavanja gospodarskih aktivnosti. Zbog kraha na financijskom tržištu došlo je do smanjenja potrošnje. Smanjenje potrošnje i kolaps investicijskih banaka rezultirali su smanjenjem proizvodnje i uvoza. Kriza se prelila u svijet, a ponajprije u Europu i Aziju preko financijskoga i izvoznoga kanala. Europski i azijski ulagači izgubili su zbog sloma američkoga financijskoga tržišta svoje uloge, a izvoznici su, zbog smanjenja američke potražnje i uvoza izgubili znatan dio

svoga tržišta. Gubitak ulaganja proizveo je financijsku krizu u Europi i Aziji, a smanjenje izvoza smanjilo je proizvodnju.

Tablica 1.

STOPE RASTA BRUTO DOMAĆEGA PROIZVODA

	2008.	2009.	2010.
SVIJET	2,7	- 1,1	3,7
Amerika	0,4	- 2,5	2,8
Euroland	0,6	- 3,9	1,3
Azija	6,8	5,4	7,2
Njemačka	1,4	-5,0	1,5
Italija	-1,0	-5,0	0,8
Japan	-0,7	-5,5	1,0
Hrvatska	2,4	- 5,5	0,5

Izvor: Statistike navedenih zemalja i vlastite procjene

Pored makroekonomskih posljedica, ova je financijska kriza proizvela i ljudske tragedije. Poneseni burzovnom euforijom, ljudi su ušteđevinu ulagali u vrijednosne papire koji su donosili velike prinose. Zbog osjećaja bogatstva i svijetle financijske budućnosti kupovali su na kredit kuće, stanove, automobile, razne uređaje, pa čak i odjeću. Porast te potražnje povećavao je proizvodnju i uvoz. Fond menadžeri mirovinskih fondova ulagali su, radi povećanja kapitalizirane štednje svojih osiguranika u brzorastuće vrijednosne papire.

Slomom financijskoga tržišta, ljudi su izgubili štednju. Zbog smanjene potražnje, izgubili su posao. Zbog nemogućnosti otplate kredita, ostali su bez kuća, stanova i automobila. Budući umirovljenici izgubili su svoje mirovine. Taj je proces pogodio milijune ljudi širom svijeta. Ova je kriza, osim gubitka milijardi dolara i pada bruto domaćega proizvoda, proizvela milijune ljudskih tragedija.

1.3. Zaustavljanje krize

Poučeni iskustvom Velike depresije i velikim brojem manjih kriza koje se redovito događaju u tržišnome gospodarstvu, vlade razvijenih zemalja poduzele su mjere za zaustavljanje krize. Prvi je korak bio stabilizacija financijskoga sustava, a nakon toga su mjere ekonomske politike bile usmjerene na zaustavljanje

smanjenja i na povećanje domaće proizvodnje i zapošljavanja. U tu su se svrhu različitim instrumentima - od različitih oblika fiskalnih stimulansa, do javnih narudžbi i potpora pogođenim industrijama i poduzećima.

Tablica 2.

FINANCIJSKE KRIZE U GODINAMA 1970. – 2007.

Bankarske	124
Tečajne	208
Dužničke	63
Dvostruke	42
Trostruke	10

Izvor : IMF, 2008., WP/0824

Do tada važeći principi nultoga fiskalnoga deficita, privatizacija, deregulacija, neovisnost središnje banke ostavljeni su po strani. U prvi su plan došle mjere protiv financijske i ekonomske krize s osnovnim ciljem održati domaću proizvodnju i zaposlenost. Proračunskim se deficitom koristilo za financiranje povećanja proizvodnje. U tablici 3. prikazani su proračunski deficiti u godini 2008. i njihova procjena za godinu 2009. i za godinu 2010.

Tablica 3.

PRORAČUNSKI DEFICIT

	2008.	2009.	2010.
Amerika	- 3,1	- 10,3	- 8,6
Indija	- 10,6	- 10,7	- 9,9
Euroland	- 1,9	- 6,4	- 6,9
Azija	- 1,7	- 4,2	- 3,9
Njemačka	- 0,1	- 4,4	- 6,3
Italija	- 2,8	- 6,5	- 6,2
Japan	- 4,2	- 6,5	- 7,6
Hrvatska	- 2,8	- 3,0	- 3,0

Izvor: Deutsche Bank, Global Economic Perspectives.

Unatoč općem principu minimalnog ili nultog deficita, kriza je primorala vlade da se usredotoče na povećanje proizvodnje i zaposlenosti. Iskorišten je

proračunski deficit kao izvor financiranja tih ciljeva. Iako je dopušteni deficit u euro zoni do 3%, procjenjujemo da će on u godinama 2009. i 2010. preći 6%. Najveće će povećanje biti u Americi, gdje će deficit preći 10%. Može se reći da su ove zemlje prešle s politike niskog deficita na politiku održivoga deficita, računajući da će to povećanje državnih izdataka u ovoj godini sačuvati proizvodnju i povećati je narednih godina. Iz većega će se dohotka, a uz iste poreze, deficiti pokrivati u narednim godinama. Takvu fiskalnu politiku mogli bismo opisati ovako: kratkoročno fleksibilna, dugoročno stabilna. Iako ekonomija kao znanost nema laboratorij u kojem može obavljati pokuse, ona zbog toga nije ništa manje znanost. Laboratorij ekonomske znanosti ekonomska je povijest. Prethodne su krize i ova kriza bili poput pokusa ali u realnim okolnostima na kojima se uči i na kojima se stječe iskustvo.

U zaustavljanju pada proizvodnje, konkurentnosti i izvoza mnoge su se zemlje koristile i tečajem. Od prioriteta stabilnosti tečaja lakoćom se prešlo na prioritet stabilnosti proizvodnoga sektora i na njegovu međunarodnu konkurentnost.

2. Hrvatsko gospodarstvo u krizi

Osnovna su obilježja hrvatskoga gospodarstva:

- potrošnja veća od proizvodnje
- uvoz veći od izvoza
- visok vanjski dug
- stalno smanjivanje konkurentnosti
- mali radni kontingent

U Hrvatskoj je prije svjetske financijske i gospodarske krize počela stagnacija proizvodnje. U prvome kvartalu godine 2007. stopa gospodarskoga rasta bila je 7,0%. Poslije toga kvartala ona ima trend pada. U isto vrijeme, cijele 2007. i u prvoj polovini godine 2008. u svjetskom su gospodarstvu trendovi pozitivni.

Tablica 4.

KVARTALNI BDP I/ 2007. – II/ 2009.

- % -

I/ 07.	II/ 07.	III/ 07.	IV/ 07.	I/ 08.	II/ 08.	III/ 08.	IV/ 08.	I/ 09.	II/ 09.
7,0	6,7	4,8	3,5	4,3	3,4	1,8	0,2	- 6,7	- 6,3

Izvor: www.dsz.hr

U Hrvatskoj se do kraja godine 2008. stopa gospodarskoga rasta spustila na nulu, da bi u prvoj polovini godine 2009. pala više od 6% ispod nule. Najveći utjecaj na pad BDP imalo je smanjivanje industrijske proizvodnje. Prosječna godišnja stopa povećanja industrijske proizvodnje od godine 2001. do 2007. bila je 4,9% (www.dsz.hr). U godini 2008. pala je na 1,6%. Taj je pad nastavljen u svim mjesecima godine 2009. u kojoj je u prvih deset mjeseci industrijska proizvodnja bila oko 10% manja od one u istome razdoblju prethodne godine. Taj je podatak to lošiji ako se ima na umu da je i u prethodnoj godini povećanje industrijske proizvodnje bilo najmanje od godine 2001.

Kriza je u Hrvatskoj vidljiva i na strani potrošnje. Od 2000. do 2007. promet u trgovini na malo povećan je prosječnom stopom od oko 7% (www.dsz.hr). U godini 2008. bio je malo manje od nule (-0,2%), a u prvih je deset mjeseci 2009. taj pad iznosio oko 15%.

Udio izvoza u hrvatskom BDP manji je od 25%, pa najveći dio potražnje dolazi s domaćega tržišta. Pad potražnje na svjetskome tržištu svakako je utjecao na smanjenje domaće proizvodnje. No, smanjenje izvoza mnogo je manje utjecalo na smanjenje domaće proizvodnje od smanjenja domaće potražnje.

Osnovni makroekonomski problem hrvatskoga gospodarstva jest veća domaća potrošnja od proizvodnje, a to stvara veći uvoz od izvoza, tj. deficit na tekućem računu bilance plaćanja.

Tablica 5.

TEKUĆI RAČUN BP/BDP

- % -

2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
- 2,5	- 3,2	- 7,6	- 6,3	- 4,4	- 5,5	- 6,9	- 7,6	- 9,3

Izvor: www.hnb.hr

Deficit na tekućem računu povećava vanjski dug koji je do kraja godine 2008. povećan na 39,3 milijarde eura, a do kraja godine 2009. preći će 43 milijarde eura. Smanjivanje bruto domaćega proizvoda i povećanje vanjskoga duga doводи Hrvatsku do izjednačivanja tih dviju makroekonomskih varijabli. Na dug se moraju plaćati kamate. Sada je gotovo na djelu školski primjer odnosa kamatnjaka i stope gospodarskoga rasta. Budući da Hrvatska ima gotovo istu razinu vanjskoga duga i domaće proizvodnje, za stabilno je gospodarstvo potrebno ostvarivati stopu gospodarskoga rasta veću od kamatnjaka. Gospodarski rast niži od kamatnjaka u kratko vrijeme izazvat će gospodarsku, pa zatim socijalnu nestabilnost.

2.1. Hrvatska konkurentnost

Konkurentnost neke zemlje njezina je mogućnost da proizvodi robe i usluge koje zadovoljavaju kriterije svjetskoga tržišta i da u uvjetima svjetske konkurencije ta dobra izvozi, zadržavajući ili povećavajući standard svojih građana. Konkurentnost se može analizirati na različite načine. Najjednostavniji su pokazatelji kretanje udjela izvoza neke zemlje u ukupnome svjetskome izvozu ili u izvozu grupe zemalja u nekom razdoblju. Takva analiza pokazuje sposobnost zemlje da proizvodi dobra koja zadovoljavaju kriterije svjetskoga tržišta. Analiza izvoznih proizvoda prema njihovoj dodanoj vrijednosti pokazuje sposobnost zemlje da izvozom zadržava ili povećava nacionalni dohodak koji je prijeko potreban za održavanje ili za povećavanje standarda njezinih građana.

Udio izvoza Hrvatske u ukupnome izvozu tranzicijskih zemalja smanjen je sa 3,2% u godini 2001. (prema Eurostatu), na 2,9% u godini 2006. Smanjenje ovoga udjela objašnjavamo kao smanjenje hrvatske konkurentnosti.

U istome je razdoblju došlo do smanjenja izvoza složenijih proizvoda i do povećanja izvoza jednostavnijih proizvoda. U godini 2001. u ukupnome su hrvatskome izvozu primarni proizvodi (sektori 0-4) sudjelovali sa 10,2%, da bi se njihov udio do godine 2006. popeo na 15,1% (dzs.hr). Istovremeno je smanjen udio industrijskih proizvoda (sektori 6 + 8) sa 35,0% u 2001. na 29,8% u godini 2006. (dsz.hr). Industrijski su proizvodi složeniji i u pravilu s većom dodanom vrijednošću. Smanjivanje udjela izvoza industrijskih proizvoda pokazatelj je pada konkurentnosti, ali isto tako i mogućnosti održavanja ili povećanja standarda građana. Za male zemlje kao što je Hrvatska izvozna konkurentnost važnija je nego što je to za velike zemlje. Naime, male zemlje imaju prirodno veću uvoznu ovisnost. Uvoz se u konačnici mora platiti izvozom. Budući da se uvoz u maloju zemlji povećava u skladu s povećanjem domaće potražnje i prelazi 60% i više domaće potrošnje, potrebno je - radi stabilnosti domaće gospodarstva - ekonomskom politikom stvoriti uvjete za isti ili za veći izvoz.

2.2. Atipičan model hrvatske ekonomske politike

Kriza hrvatskoga gospodarstva u najvećem je dijelu rezultat vlastite ekonomske politike iz prethodnih razdoblja. Za razliku od „tipičnoga“ modela ekonomske politike koji primjenjuju sve razvijene zemlje i koji se u svome naglašenom obliku primjenjuje u kriznim razdobljima, Hrvatska primjenjuje drugačiji model. Karakteristika toga modela jest zamjena ciljeva i instrumenata ekonomske politike. U svim tipičnim modelima ekonomske politike ciljevi su: povećanje domaće

proizvodnje i konkurentnosti, povećanje zaposlenosti i izvoza i povećanje realnoga dohotka građana i njegova ravnomjerna distribucija. Mjere, instrumenti i institucije ekonomske politike služe tim ciljevima.

Hrvatski je model ekonomske politike „atipičan“, jer kao ciljeve ističe stabilnost tečaja i nulti proračunski deficit, iako su to instrumenti ekonomske politike. Zamijenjeni su uloge ciljeva i instrumenata. Pogrešan, atipičan, model privređivanja doveo je hrvatsko gospodarstvu u stanje neodrživosti. Tako krivo postavljen model neće moći ni održati svoje ciljeve. Zamjena ciljeva instrumentima znači neodrživost tako postavljenih ciljeva. Kretanje prema nultom deficitu, a osobito čvrst, stabilan tečaj u situaciji kad zemlja mora raditi na prilagođivanju svojih cijena cijenama na svjetskome tržištu i onda kada valja provesti transformaciju gospodarstva i države, neodrživi su. Takva politika i ovaj „atipični“ model proizveli su krizu hrvatskoga gospodarstva.

Posljedica atipičnoga modela smanjenje je konkurentnosti, a to je dovelo do smanjenja proizvodnje i do deindustrijalizacije hrvatskoga gospodarstva. U industrijskome društvu gospodarstvo se razvija od manufakture prema industriji, od jednostavnijih prema složenijim proizvodima. U hrvatskome atipičnome modelu gospodarstvo se kreće od industrije prema manufakturi. Deindustrijalizacija i druge posljedice atipičnoga modela utjecali su na smanjenje radnoga kontingenta i na njegovu malu zaposlenost. Pogubna je posljedica takve situacije i smanjivanje vrijednosti ljudskoga kapitala, a niska razina zapošljivosti dodatno smanjuje njegovu vrijednost.

Smanjenje hrvatske konkurentnosti na svjetskome tržištu usmjerilo je poduzetnike prema domaćoj potražnji. Povećanje domaće potražnje dolazilo je značajnim dijelom od potražnje države za infrastrukturnim i javnim objektima. Smanjivan je udio investicija u prerađivačku industriju, a zbog pogrešne je strukture investicija njihova učinkovitost mala. Orijehtacijom poduzetnika prema državnoj potražnji smanjivan je broj „tržišnih“ proizvoda, pritom osobito proizvoda koji su predmet međunarodne razmjene.

U procesu tranzicije nije srušena samo socijalistička, društvena nadgradnja, nego je to rušenje bez razloga preneseno i na gospodarski, proizvodni sektor. Slobodno tržišno gospodarstvo prihvaćeno je u svojem ekstremnom smislu, a regulacija na tržištu prepuštena je samo „nevidljivoj“ ruci. Srušene su socijalističke institucije, a nisu izgrađene institucije tržišnoga gospodarstva. Neizgrađenost tržišnih institucija i nepostojanje regulatora tržišnih manjkavosti stvorili su sustav asimetričnih informacija. Asimetričnost informacija dovela je do raspodjele nacionalnoga kapitala u korist nekolicine, ali na štetu većine. Povećana je nejednakost u društvu.

Neizgrađenost tržišnoga regulatornoga sustava i privatizacija društvenih (državnih) poduzeća stvarale su više vlasnike imovine nego vlasnike poduzeća.

2.3. Tečaj i konkurentnost

Tečaj je najsnažniji instrument ekonomske politike. Njegovo je značenje još veće za male, otvorene zemlje koje prirodno imaju veliku uvoznú ovisnost. Tečaj određuje odnos izvoznih i uvoznih cijena, određuje relativne cijene. Određivanjem razine tečaja određuju se cijene uvozne robe na domaćem tržištu i cijene domaćih roba na stranome tržištu. Program ekonomske stabilizacije s kraja godine 1993. imao je nekoliko „sidara“. Jedno je sidro bio i tečaj. Kreatori ekonomske politike odlučili su se za stabilan tečaj s malim odstupanjima. Stabilan tečaj postao je cilj ekonomske politike. Odrekli smo se najsnažnijega instrumenta i pretvorili ga u cilj. Možda odluka i ne bi bila loša da se postupilo prema pravilima kreiranja ekonomske politike - ako se jednoga instrumenta odričemo, onda ga moramo zamijeniti drugim instrumentom ili drugim instrumentima. U ovome Programu to nije učinjeno. To je prva velika greška.

Druga je greška nisko određeni tečaj. Primjerice, ako su troškovi proizvodnje nekoga domaćega proizvoda iznosili 4 Hrd (današnje kune), a cijena je istoga proizvoda u Njemačkoj bila 1DM, tada tečaj određuje odnos njihovih cijena u Hrvatskoj i u Europi. U slučaju da je određeni tečaj njemačke marke pet kuna, cijena njemačkoga proizvoda na hrvatskome tržištu bila bi pet kuna, a hrvatskoga četiri kune. Hrvatski bi proizvod na hrvatskome tržištu bio konkurentniji. Isto bi tako na njemačkome tržištu cijena njemačkoga proizvoda bila 1 DM, a uz tečaj od pet kuna, cijena hrvatskoga proizvoda u Njemačkoj bila bi 0,8 maraka. Hrvatski bi proizvod cjenovno bio konkurentniji. Nažalost, tečaj njemačke marke „fiksiran“ je na 3,7 kuna s malim odstupanjem. Tako niskim tečajem domaći su proizvodi postali skupi i na domaćem i na stranom tržištu a uvozni proizvodi su postali jeftiniji na domaćem tržištu. Rezultat je brže povećanje uvoza od izvoza. Zbog nepovoljnoga tečaja mijenjala se struktura izvoza od složenijih prema jednostavnijim proizvodima.

Konkurentnost hrvatskih proizvoda, uz nisko određeni tečaj, u nekoj se mjeri mogla postići aktivnom industrijskom, tehnološkom i obrazovnom politikom. Ovim politikama mogli su se u određenome razdoblju smanjivati troškovi proizvodnje i mogla se povećavati konkurentnost, ali su kretanja bila suprotna. Tečaj je ostao na istoj razini, a povećani su troškovi proizvodnje. Konkurentnost se kontinuirano smanjivala.

Treća je greška u tečajnoj politici određivanje ravnotežnoga deviznoga tečaja. Deviza je svako potraživanje u stranoj valuti, ali deviza nije domaća valuta. Ona je roba „posebne“ vrste. Njezina se cijena određuje na tržištu - na deviznome tržištu. Ponuda i potražnja za devizama određuje devizni tečaj i ravnotežu na deviznome tržištu. To je ispravno kod velikih zemalja i valuta koje imaju i vanjsku konvertibilnost, kojima se trguje na svjetskome tržištu. Hrvatska kuna ima samo

konvertibilnost na domaćem tržištu. Ona se ne trži na svjetskome tržištu i za kunu se može kupovati samo u Hrvatskoj. Zbog nesavršenosti i nepotpune povezanosti domaćega i svjetskoga deviznoga tržišta bilo je potrebno korigirati ponudu deviza na domaćem tržištu, i to tako da ponudu deviza u Hrvatskoj čine samo devize dobivene izvozom roba i usluga. Devizama dobivenima prodajom imovine moralo se koristiti za smanjivanje vanjskoga duga, a devize pribavljene kreditima nisu smjele činiti deviznu ponudu ni povećavati novčanu masu. Formiranje deviznoga tečaja na takav način održavalo bi i ravnotežu na „stvarnome“ deviznome tržištu, a što je još važnije, bio bi to činitelj i ukupne makroekonomske ravnoteže. Devizni krediti koje je Hrvatska uzimala „srušili“ su tečaj i održavale ga niskim. Nizak tečaj učinio je nekonkurentnom domaću proizvodnju, povećao je uvoz i povećao inozemne kredite i vanjski dug. Atipičan model hrvatskoga gospodarstva stvorio je začarani krug: nizak tečaj, jeftini strani proizvodi, inozemni krediti, pritisak na još niži tečaj i rast vanjskoga duga. Hrvatska politika ustraje na takvome modelu, a problem je to što se ne može vječito živjeti na povećanju vanjskoga duga. Vanjski se dug mora vratiti izvozom roba i usluga. Tečaj koji je uzrok visoke zaduženosti smanjio je i broj proizvoda koje Hrvatska može izvoziti, a onima koje još izvozi smanjio je konkurentnost i profitabilnost.

U sklopu atipičnoga modela i devizne politike je i devizna klauzula koja je po „prirodi“ zakona „neprirodna“. Novac je ono što zakonodavac odredi da je novac. Novac odražava i monetarni suverenitet neke države, on je zakonsko sredstvo plaćanja i izvršavanja ugovora u unutarnjem poslovanju. Deviza je na domaćem tržištu roba, a ne valuta, pa se zbog toga u unutarnjim transakcijama „devizne klauzule“ ne bi ni smjele ugovarati, niti bi smjele vrijediti. To je princip „monetarnoga nominalizma“. Devizne su klauzule i čitava devizna politika u prošlome vremenu zaštitile banke i druge financijske institucije i njihove profite. Zahvaljujući deviznoj klauzuli, financijske institucije nisu dijelile sudbinu gospodarstva. Sada dolazimo u situaciju visoke inozemne zaduženosti Hrvatske i nemogućnosti zaduživanja. Atipičan će se model sam od sebe početi urušavati. Devizne su klauzule dosad štitele banke, ali su proizvele mnogo loših kredita koje sada u loš položaj stavljaju banke.

2.4. Proračunski deficit

Proračunski je deficit još jedan od snažnih instrumenata ekonomske politike kojega se hrvatska Vlada odrekla. Ona je taj instrument pretvorila u cilj. U idealnoj bi situaciji nulti deficit mogao biti poželjan. U kriznim situacijama koriste se svi instrumenti za izlaz iz krize. Tranzicija je sama po sebi kriza. Ako ne kriza, onda barem ima svoje troškove koje nema uređeno gospodarstvo. Prijelaz

iz komandnoga u tržišno gospodarstvo ima svoju cijenu. Niti je zadatak, niti je interes privatnoga sektora da provodi tranziciju. To je zadatak države. Najbolji je način financiranja toga troška proračunski deficit koji će se nakon uspješne tranzicije naplatiti iz povećane proizvodnje, iz zaposlenosti, iz dohotka i iz poreznih prihoda. Hrvatska nije imala takav pristup. Očekivala je da će sve to obaviti „nevidljiva ruka“ bez troškova. Zbog takvoga je pristupa trošak tranzicije bila velika nezaposlenost. Umjesto korištenja kombinacije instrumenta monetarne, fiskalne i industrijske politike, išlo se linijom manjega otpora ili nečinjenja, pa su trošak tranzicije snosili radnici, a sama je tranzicija ispala loša.

Proračunski se deficit ne procjenjuje prema nominalnim veličinama; je li on mali ili je veliki, ili koji ga broj čini malim ili velikim nije važno, jer je bit proračunskoga deficita u njegovoj održivosti. Potpuno je pogrešna politika usredotočiti se na nizak deficit u situaciji kada se u Hrvatskoj politika mora usredotočiti na vanjski dug i na domaću proizvodnju i zaposlenost. Iako stvarnost stalno pobija tvrdnju da manji proračunski deficit znači i manju zaduženost države, Vlada neumorno ustraje na takvoj politici.

3. Velika transformacija

Hrvatskoj je poslije tranzicije i atipičnoga modela gospodarske politike potrebna velika transformacija. Atipičan model doveo je Hrvatsku u situaciju da se u Hrvatskoj ne isplati raditi, proizvoditi i izvoziti. To nije pitanje mentaliteta ljudi, nego je rezultat uvjeta koje stvara politika svojim odlukama. Velika transformacija podrazumijeva promjenu pristupu životu, radu i politici. U ekonomskom području to znači napuštanje dosadašnjega modela ekonomske politike i stvaranje uvjeta u kojima se isplati raditi, proizvoditi i izvoziti. Prvi je korak prema tome pravilno odrediti ciljeve ekonomske politike, a to su: povećanje domaće proizvodnje i konkurentnosti, povećanje zapošljavanja i izvoza i ravnomjeran regionalni razvitak. Prema tim se ciljevima moraju definirati mjere i instrumenti ekonomske politike i mora se organizirati državna administracija u skladu sa ciljevima, mjerama i instrumentima. Stvaranje konkurentnoga makroekonomskoga okruženja prvi je korak ekonomske politike prema velikoj transformaciji.

U tranzicijski smo proces, prije dvadesetak godina, ušli s većim nacionalnim (likvidnim) kapitalom, a s manjom zaduženošću. Danas, kada smo pred izazovima Velike transformacije, nalazimo se u obrnutoj situaciji: s manjim kapitalom, ali s visokom zaduženošću, a to izazov transformacije čini većim. Potreban se kapital za transformaciju nalazi prije svega u vlastitome iskustvu pogrešne politike i u povijesnom iskustvu što su ga na sebi provjerile tisuće drugih u sličnim situacijama. Tipičan je model ekonomske politike i nastao na potvrđenom iskustvu tisuća dru-

gih. Drugi su izvor potrebnoga kapitala za Veliku transformaciju prirodna bogatstva i geopolitički položaj Hrvatske. Umjesto zaduživanja na stranim financijskim tržištima, bolji je put koristiti se našim prirodnim resursima i pretvaranjem tih resursa u korisne i konkurentne proizvode - od zemlje, drveća, voda, mineralnog i rudnog bogatstva itd. Za to je potrebna organizirana politika, točnije: odgovor što ćemo raditi, od čega ćemo živjeti i na koji ćemo se način razvijati? Dio odgovora na to pitanje daje Industrijska politika.

3.1. Industrijska politika

Povećanje domaće proizvodnje može se postići u sektorima u kojima postoje neiskorišteni resursi i neiskorišteni kapaciteti za koje postoji infrastruktura i obrazovana i iskusna radna snaga. Neiskorištenim potencijalima pojedine djelatnosti, načinima njihovoga iskorištavanja i time što je sve potrebno dodatno osigurati da bi se oni zaposlili, bavi se industrijska politika. Sastavni dio industrijske politike je tehnološkoga razvitka, a iz nje se izvodi politika obrazovanja. I tehnologija i obrazovanje proizvodni su inputi, zbog čega se njihove politike izvode iz industrijske politike. Industrijska je politika dominantno strukturna politika. Politika kojoj je cilj zaposliti sve proizvodne resurse u djelatnostima u kojima će ostvariti najveću dodanu vrijednost, ali isto tako stvarati uvjete i izgrađivati fizičku i institucionalnu infrastrukturu za nove djelatnosti u kojima će proizvodni resursi rezultirati još većom dodanom vrijednošću. Njezin je zadatak također i osigurati bezbolno gašenje „starih“ i osigurati potpore novim industrijama.

U Hrvatskoj postoje neiskorištene mogućnosti u svim djelatnostima. Povećanjem iskoristivosti tih mogućnosti povećavaju se domaća proizvodnja i zaposlenost, smanjuje se uvoz i stvaraju se uvjeti za povećanje izvoza. Povećanje tehnološke razine i odgovarajuće obrazovanje povećavaju učinkovitost i konkurentnost domaće industrije. Učinkovitost i konkurentnost moraju biti štice i poticane tržišnim natjecanjem i zaštitom od monopolskoga ponašanja. Industrijom se smatraju sve djelatnosti od poljoprivrede i metalne industrije, pa sve do turizma i bankarstva.

3.2. Politika regionalnoga razvitka

Svaka se djelatnost odvija na nekoj lokaciji u nekoj regiji. Politikom regionalnoga razvitka u značajnoj mjeri osiguravaju se uvjeti za učinkovit razvitak djelatnosti. Zbog toga je industrijska politika usko povezana s politikom regional-

noga razvitka. Mnoge će djelatnosti koje su vezane uz prirodne resurse biti razvijane u istoj regiji. Isto se tako djelatnosti koje su se razvijale u prošlosti i za koje postoje fizička i institucionalna infrastruktura i obrazovanje u određenim regijama najbrže mogu razvijati na tim područjima. Sve su to elementi lokacijskih uvjeta za pojedinu proizvodnju. U svakoj razvijenoj zemlji to je prepoznatljivo i sve razvijene zemlje na taj način lociraju proizvodnju i grupiraju srodne proizvodnje, a tako nastaju i klasteri. Na taj se način smanjuju troškovi proizvodnje i troškovi institucija, troškovi razvijanja novih proizvoda i novih tehnologija.

Ravnomjeran regionalni razvitak osigurava, ne samo gospodarska, nego i socijalna infrastruktura.

3.3. Državna administracija

Za provođenje ekonomske politike potrebna je administracija koja je organizirana u skladu sa svojim ciljevima. Složenost državne organizacije mora biti u skladu sa složenošću strukture gospodarstva i sa složenošću proizvoda koji se proizvode, s tehnologijom kojom se koristi i sa tržištima na kojima se prodaje. Administrativni kapacitet države povećava se, ne samo fizičkim povećanjem, nego i učinkovitošću njezinih jedinica. Zbog toga su prijeko potrebni odgovarajući oblici organiziranja sukladni s potrebama razvitka gospodarstva. Oni se obično kreću od znanstvenih instituta, stručnih agencija, zavoda, direkcija do službi... Svaki dio gospodarskih aktivnosti, ili svaki dio poslovnoga procesa, mora imati potporu u odgovarajućoj jedinici u okviru administracije države. Stvaranje uvjeta za nove djelatnosti isključivo ovisi o administrativnom kapacitetu države, odnosno o sposobnosti države da te uvjete stvori. Za razvitak gospodarstva i za promjenu njegove strukture u poželjnome smjeru potrebno je imati, uz jasno definiranu industrijsku politiku, i jasnu organizaciju državne uprave koja će biti organizirana i sposobna da takvu politiku i provede.

3.4. Fiskalna politika

Osim svojih osnovnih zadataka, porezna i proračunska politika snažan su instrument potpore industrijskoj politici. Njihova snaga se očituje u politici potpora i u politici javnih nabava. Tim se instrumentima uvijek koristi, kako za dalji razvitak u fazama prosperiteta, tako i u kriznim razdobljima za izlaz iz recesije. Javnim nabavama i fiskalnim stimulansima održava se potražnja, da bi se održale proizvodnja i zaposlenost koje su u padu zbog nedostatka narudžbi s tržišta.

Potpore služe za povećanje učinkovitosti proizvodnje tehnološkom obnovom, za restrukturiranje i za dodatno obrazovanje u skladu sa ciljevima industrijske politike. Na taj se način čuvaju proizvodnja i zaposlenost do oživljavanja tržišta, a potporama se restrukturira proizvodnja i povećava njezina učinkovitost.

3.5. Monetarna politika

Monetarna politika, osim osnovnih zadataka: čuvanje stabilnosti cijena i provođenje politike tečaja, mora sudjelovati u ostvarivanju osnovnoga cilja ekonomske politike, u povećanju proizvodnje i zaposlenosti, ne dovodeći u pitanje svoje osnovne zadaće. U situaciji gospodarske krize, smanjenja proizvodnje i zaposlenosti i visokoga vanjskoga duga, ekonomska politika postaje složenija. Međuovisnost monetarne, fiskalne i industrijske politike postaje veća. Ciljevi fiskalne i monetarne politike mijenjaju se prema ročnosti. Kratkoročno se prihvaća fleksibilnost i proračunskoga deficita, i cijena, i tečaja, a njihova se stabilnost programira na dugi rok.

Monetarna politika ne smije biti toliko restriktivna da onemogućuje oživljavanje i gospodarski rast, niti smije biti toliko ekspanzivna da naruši stabilnost gospodarstva.

Osnovna je zadaća ekonomske politike očuvati unutarnju i vanjsku ravnotežu u uvjetima makroekonomskoga okruženja koje potiče razvitak. Nijedan dio ekonomske politike, pa tako ni monetarna politika ne smije miješati instrumente i ciljeve. Cilj je svih politika razvitak, a monetarna politika mora osigurati makroekonomsko ozračje koje potiče razvijanje osobito masovnoga poduzetništva, jer je to osnova svakoga razvitka u tržišnome gospodarstvu.

Bez obzira na težinu problema koji stoje pred Hrvatskom nikako ne smijemo gubiti iz vida makroekonomsko okruženje koje nas je dovelo u situaciju u kojoj se nalazimo, a to znači da se atipičan model gospodarenja mora prilagođivati modelima poznatima iz ekonomske teorije i prakse, a koji su uspješno primijenjeni u tranzicijskim zemljama. To su modeli koji se zasnivaju na proizvodnji, na štednji, na investicijama i na izvozu.